

1849 ՕԳՈՍՏՈՍ 24 Ի ԿԵՆԵՏԻԿ

ՆԻՇԻՆ այսօր յիմանորդ տարին կը լրանայ: Զամինքս մեր ծերունիք, որք արդ տապանի մէջ կը համզվին, արտասուալից հառաչանօք մկարագրած են այս աղետալի օրուամս տըրութիւնը: Երիտաւ սարդական պատրանաց և հաւատոց մեծեռանդ բորբոքման, որք զննետկոյ կամզմուրբ ողջունեի էին, յաշորեղեցին ցաւք, թշուառութիւնք և իրական պատրանք:

Աւստրիացիք դարձեալ տերելով գրիթէ բոլոր զննետեան մահաւնգին, ամբողջ կնկնիմ շուրջը քանակետող հաստատեցին, որպէս զի զննետեկ ի սովոյ յոմարդատեալ ամծմատուր քլայ:

Փէփէ զօրավարն երբեմն երբեմն իւր զինուորներն ընդ առաջ կը համբը աստրիական պատեռազմափորք բանակին: Եւ միմիջեռ այս թիթեւ և ամնշամ ծակատարութեց մէջ կամաւոր զինուորաց ամվարժ զէնքերն կը կրթուէին. անա հասամ ծախող լրեւ — Զուգըզայի պարտութեան և Սալաւքոյի զինադադարման: Այն ժամանակ զննետկոյ վարչութեան համար ծռապետական ղեկ տատրութիւն հաստատուեցաւ, որոյ մախուզանն եղաւ Դանիէլ Մանին:

Յամին 1848 հոկտեմբեր 27ին, դիւցազմական քաջութեան յարձակմամբ մը փէփէ զօրավարին զուգընթէ՝ զժախտ զննետկոյ ցամաք երկրի կողմէմ զայն շրջապատող զինուց պատմէշները կըրծանցին և թշմաքմները հալածեցին: Այս կողուեցաւ Մեդրէն յարձակում: Եւ ի Մեդրէն հինգ հարիւրէմ աւելի զերիներ ըռնեցին, երկու հարիւր Աստրիացիք իմկան պատերազմի դաշտն վրայ, և վեց թնդուցք գրաւուեցան: Դսկ յետպացուց վիրաւորք և մեռողք առհասարակ էին հարիւր տասնուինն, զերի և ոչ մէկ հատ: Մահացու վիրօք իմկաւ հոն Արքեպսաղորք փոքրիկ մէպալուսեցին, քանաստեղծ և զինուոր, իտալական ազատութեան վեռնազայն ղէմքերէմ միմ: Սրուինք միմ կտրեցին և ի զննետեկ փոխադրեցին զինքը տուգնապալից օրհնաջ շարումակիւղ համար: Ան մեծ հոգիմ մեռնելէմ առաջ դարձաւ քուրջ գտնուողներուն և քսաւ:

— Որքոց վերջմ է՝ իմ յուրաքականութիւնս կատարեցէք Աստրիացուց ղէմ յաղթանակաւ մը: — Ապա խոմարհեցուց զուրիք և փառաց այդ առթիւց մէջ քմացաւ:

Եւ յիշուի Մեդրէն յաղթութիւնմ՝ զննետկոյ համար փառաց վերջն երազմ եղաւ: Թշուառ քաղաքը պատեցին սատակալում սուր և հրօք:

Սկսաւ ուտեկեաց պակասութիւն, և մպատեց յոյսմ անգամ ջնջուեցաւ: Ի Գաղղիոյ տարտամ

խոստումներ, յԱմզդիոյ՝ պատերազմէ հո կննալու խորհուրդներ միայն կային:

Յամին 1849 փետրուարի մէջ՝ պաշարման զուրկ ամցաւ մոլեղեցին Հայն: Եւ այս անաւոր օրերու մէջ Մանին խոհեմութեամբ սիւսեգամայն ազդեցութեամբ կը կարգադրեր զամենայն՝ կը գործէր շատ և շուտ:

Հազիւ թէ փէմոնթ դարձեալ Աւստրիոյ դէմ բանակեցաւ, մորէմ ազատութեան յոյսմ ծիցաւ, որ թարշամերէր՝ յովարայի պարտութեանքմ վասն զի այդ՝ զննետկոյ կործմման կարապետն էր:

Յամին 1849 ապրիլ 2ին, զննետկոյ ժողովրդեան միկայացուցուց ժողովմ համախմբեցաւ Դքսական պալատան Մեդրէն Գոնալիս կողուած սրաւ հին մէջ: Միմիջեռ այս մերկայացուցիւք՝ վերոյնշեալ սրահին մէջ խումբ խումբ յուզեալ քայց դաշմ ծայրով կը խօսակցէին, յամկարծ մտաւ Դանիէլ Մանին. ոչ թէ յոխորտալով, քայց վստահ, համարաւ և լուրջ — իւր սեւեռաւ աչաց վրայ կը փայլէր միլամադային եռանդ մը — իւր ծայրին մէջ կարգէ դուրս զօրութիւն մը կը զգացուէր, որ իրեն մարտաբոսութեան կու տար խորին յուզում մը: Յետ ծանուցամեկու զարդուս Ավիստրիոյ պարտութիւնը և հրաժարումը, այսպէս խօսեցաւ:

— Համախումբ ժողովդ կ'ուզէ՝ ընդդիմադրիլ թշմանոյմ:

Ամենքն ոտք ելան և գուցեցին.

— Յամենայն դէպս:

— Այլ, յամենայն դէպս:

— Այլ զրէք, ծանր զոհիք ծնզմէ պիտի պահանջեմ:

— Յամեն կ'առնուիք, աղադակեցին միաբերման:

Ետոյ յուշարկութիւն հղաւ հետեւեալ իմաստն իրայ:

« զննետկոյ իշխանութեան մերկայացուցուց ժողովմ յամեն Աստուծոյ և ժողովրդեան միածայնութեամբ կը վստէ. զննետեկ պիտի ընդդիմանայ Աստրիոյ ամէմ զոհ յամեն սառնովս »:

Այս դիւցազմական վնդոյն՝ համաձայնեցան մեծատուրք իրեցն ոսկին ղնելով հայրեմեաց սեղանին վրայ, ժողովուրդն իւր լուամն, կամայք՝ իրեցն գոհարմները:

Այս միջոցիս Աստրիացիք ուզելով վերջացնել գործը, աւելի ուժգին կերպով սկսան պաշարումն սատակացնել, և կայսերական տորովոր մտաւ զննետկոյ ջրօք մէջ, ծովուն մարմարներ փակեց, որք արդէմ հազիւ կը պաշտպանուէին զննետեան տկար և խառնակ ծովային զինուորներէմ: Դսկ ցամաքին վրայ սու երեսուն հազար զինուորք Մակին քայի իրայ, որ ջրօք անանձնութեան մէջ ձգուած պահամորդ մէ, սրոյ և հրոյ սարսափիլի կարկուտը կ'իջեցնէին: Մակայն զննետեկ զիւրմընը մեկ և մէշտիղ ձգուած աւար մը չէր, ումէր մա ընդդիմադրելու համար կուրծք, քաղաք և յամաւ պնդութիւն:

Իտալիոյ ամէմ կողմէմ եկան սակաւաթիւ զի,

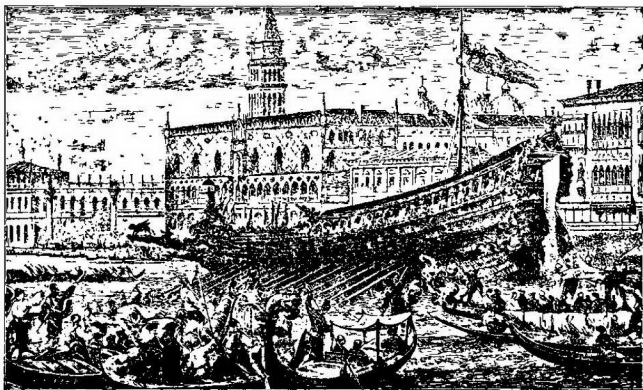
մուրք, բայց հաստատամտութեամբ զօրաւորք, որ՝ հիւսն յսկ զինուորական աշխատութեանց մէջ երկար ատեն կիրթ ամծանց վրայ գտնուի՝ կ'աշխեցնէ, որչափ հեռ այս սակաւաթիւ նորավարքից վրայ արդ այս ոսկաւաթիւք, ուլլուս, քսեմց, Մէծծաքափոյ, Սիրթորի, Բոսսարօլ, Կսլաթէօ, քաջ զօրավարաց առաջնորդութեամբ, քսանհիւնն օր շարունակաբար պաշտպանեցին զՄալկերա բաց պատնէշով, սինչեւ որ զինստկոյ ամենէն աւելի զօրաւոր մարտկոցը, աւերակաց արհւմաթալաւ կոյտ մը դառնալով, ստիպուեցաւ հոտ քաշուիլ։ Այն ատեն քաղաքին կատարող պաշտպաններն երկաթուղւոյ կամրջին վրայ, որ զքաղաքն կը միացնէ ցամաքի հետ, ամփոփուեցան։ Հոս թմբածօթածիզ զինուորք սկսան ծակատ առ ծակատ թշնամոյն դէմ պատերազմել ամհաւատալի արագութեամբ։ Եւ արհաւիրտն Կսլ

լի միւր և քամէ՞ զամէնը համդարտ և մեղկագոյն կարծուած քաղաքն սիրոյ և հասոյից։

Հայրենեաց սէրն այսպիսի սքանչելիք կը գործէ։ Ղեկնուող մէջ ալ արդէն ապրուստի մեղուծութիւնն սկսեց էր, մինչ յուլիս 29ին իրեն վրայ կրակի ճեղիւ կ'իջնար։

Կրակի ոլորտապտոյտ կայծերն գիշերային մթութիւնը և խաւարը կը ճեղքէին կ'անցնէին. ուսմբեր կը տեղային։

Դարածգութիւնն ամբողջատ շարունակուեցաւ։ Քառասուն հրդեհներ մարեցին. կրօնական յիշատակաց և ուրուստի հրաշալիաց սրբավայրք վնասուեցան։ Մի քանի թաղերու բնակիչք հարկադրուեցան հեռագոյն տեղերու մէջ, դէպ ի Ս. Մարկոս, ապաստամարան գտնել։ Այսքան և այսպիսի շփոթից մէջ ոչ ոք լսեց ոչ ամհամբերութեամբ զանգատ մը, ոչ տրտումջ, ոչ զայրոյթ և



Ղեկնուող դքսական պալատը, Ս. Մարկոսի տաճարն զամբակատունը, և այլն։

սար Բոսսարօլ իւր թմբածօթները ուղղելու ատենն ուսմբի մը հարուածով ինկաւ փշիւ զօրապետին բազկացը մէջ, և օրհասի տաղմապին մէջ մեղրածայն կը յորդորէր իրենները ամբողջատ պատերազմելու խտալիոյ պատուոյն համար։

Բայց օրըստօրէ յոյսն էր որ կը շինամէր և ոչ թէ հոգիս։

Նէապօլսոյ Թագաւորին պարտութենէն, Մեծ դքսին տարտամ խորհուրդներէն ետքը, յիտ Նոպարայի և յիտ Միլանոյ կրկին առնուելուն, և Պոնտիայի տարօրինակ ընկճմանէն ետքը, թշուառ խտալիոյ մէջ կը ձգուէին դարձեալ և կը տարածուէին գերութեամբ մահաթոյն ստուերներն։ Աշխարհէս յաճմուած, կղզիացեալն զհմետիկ, իտալական ամկախութեամբ վերջին և սրբազան միջմարերնը, դիւ հեւ կ'ընդդիմամար թերակղզւոյն ամենէն աւեր-

բողքը, ոչ կռիւ, ոչ գողութիւն և ոչ մի ոճիր։ Այլ ամենուն վրայ կը փայլէին բարեխառնութիւն մը, բարեսիրտութիւն, խորհրդոց և կենցաղի ազմուականութիւն մը, և նոյն իսկ այս ողբերգական արհաւիրաց մէջ զօլտոմիսն կատակերգութեամբ սուր ծիծաղը։

Հարիւրաւորաց մէջէն դէպք մը միայն պատմեմք։ Գիշեր մը Ս. ֆելիքս եկեղեցւոյն թաղին մէջ ստեպ կ'իյնային ուսմբեր։ Եւ զօրաւոր երիտասարդք, տկար ծերունիք, կիսամերկ կամայք իրենց զաւակները կամ ծնոաց կամ վզի վրայ դրած, կը փախչէին համդարտ, առանց լալու, և առանց դիւցազմական կերպեր ցուցնելու։

Պառաւ ուր կը վազէր կապրցմեհու, կահ կարասեաց ծամր բնուած տակ ընկճուած և յոգնած։ Փախստեալ կամանց յիմ դարձաւ իրեն և ըսաւ.

Ո՛հ, մայրիկ, ի՛նչ գեղեցիկ բառ, այս ժամանակս առ՛հմ փռեցէ :

Չղանակին տարուծութիւնն օրըստօրէ կիզող էր, և սարսափելի հիւանդութիւնը, մառնացան տիւրեց զիննետկոյ մէջ :

Մակայն ոչ ոք ամենատուր ըլլալու վրայ կը խօսէր, և ոչ մէկուն քաջասրտութիւնը կը մոռագէր : Այլ երբ զթուծութիւնն վնդեց ու հրամայեց ժողովրդեան այսքան զոհից վերջ տալ, և երբ ամբողջապէս եւս ընդդիմադրութիւնն արեան ծագաւորիք և արտատուայից քանդուում առաջ պիտի բերէր, Մանիմ՝ Ս. Մարկոսի հրապարակին մէջ ժողովեց քաղաքային պահապանները, և սրտատու խօսքերով հարցուց թէ արդեօք ամէնքն ալ վստահ են իրեն վրայ :

Ամէնքն ալ պատասխանեցին, այո՛, այո՛ — ամէնքը կու լային :

Մանիմի որտիմ բարախմառէմ դեռ եւս ամբաժան էր զիննետկոյ գոյութիւնն : Տեսոյ դիկտատորն վրայ բերաւ և ըսաւ մուղղածայմ .

— Ի՛նչ որ ալ ըլլայ, այսպէս ըսէք. «Այս մարդը խաբուեցաւ» — երեքք մի ըսէք. «Այս մարդը խաբեց զմեզ» :

Լեռն և իմացաւ որ մուտքեկելոյն կիմաց լալտները շինանելու վրայ էր, մրկելայոյզ ալեաց զօրութենէն յաղթուելով : Քաջուեցաւ ի զլաւտն և յուսանատարք լալով մարեցաւ իմկաւ :

Քաղաքը յոտիմ աստիճանի թշուառութեանց մէջ էր : Օրուան մը մէջ մաղծացաւ հարուանելոց թիւն հասաւ մինչեւ 402. և օրուան մէջ քաղաքին վրայ կը տեղային զրեթէ հազար ունմբեր, հթէ հաշուեմք որ յուլիս 29էմ մինչեւ օգոստոս 22 իմկամ 23,000 ունմք :

Ղեմետիկ, զուրկ և թափուր յարեմէ և յարծաթոյ, ամօթի էր :

Եւ երբ օրուան մը համար իսկ ուտելիք մնացած չէր, Մանիմ՝ թշմամոյն յաջող բաղդին առչել խոմարհեցաւ և զիկտատորական իշխանութիւնը յամենեց քաղաքապետութեան :

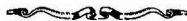
Մանիմի թղթոց մէջ գտնուեցան մի քանի տողք, որք իրենց համառօտութեան մէջ կը բացատրեն այն վայրկեանի ըրվամուղակ և յոտիմ մեղութիւնը : «Սպառնցան միանգամայն ուտելիք, վառօդ, ստակ և յոյս» :

Վեցետիկ՝ վերջիս
ժամից հետեւ է, ետեւ
Նառատան՝ տիկին,
Անդաբ՝ կարուած եւ :
Մաղախա՝ կատարած՝
Ստառիկ գալարմայ.
Կը զապառի ճաց.
Կաճերիս վերայ՝
Մուլ Ի ծաւ գերմակ
Մառանք գորչակ :

Ղեմետիկ իւր կապտագոյն ջրոց մէջ կը մեռնէր : Արեգակմամոզորրաւէտ լճակին մէջ մտնելով հրե-

զէմ շողիմբուր մէջէմ, Ղեմետիկ գեղեցկութիւնն մէջ կը տողորէր այնպիսի թաւծոր արթնութիւնն մը և սրտայոյզ քաղցրութիւնն՝ որք կը տեսնուիմ օրհասական իրաց վրայ :

Օգոստոս 24ին քաղաքապետութիւնն դաշնագիրը ստորագրեց Աւստրիական իշխանութեան առչելու խիստ դաշինք պարտելոց համար. բացարձակ հպատակութիւն. քաղաքն, հասարակաց շինուածոց, զինուոց և պատերազմական միջոց ամսիչական գրաւում. արտաքսումն բոլոր օտար զօրապետաց և զօրաց. արքսոր քառասուն քաղաքացիաց : Նրեք օր ետքը Մանիմ և թոմմուգէոյ ուրիշ արքսորից հետ թողուցին դիցազմացեալ քաղաքը, որ տասնմուտօթը ամիս իւր հոգւոյն մէջ հաւաքեք էր լատին ոգւոյն ըրվամուղակ սեծվայնելութիւնը :



ՈՒՍՈՒՄՆԱԾՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԿԱՆԱՆ ԲԱՐԱՆԱԽՍՈՒՄՈՒԹԻՒՆՆԱՆ

(Շար. տես էջ 325)

Բ

ԲՆՆՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒՉԱՎԱՅՑ ԲԱՐԱՆՈՒՆ

Գ Լ ՈՒ Խ Ե

Չայնախօսութիւն

(Lautehre)

ԱՅՍ և յալորդ է, ո, օ ձայնաւորնեւրուն կրած փոփոխութեան վրայ խօսելու սկսելէ առաջ՝ կարելոր է նախ ակնարկ մը արձակել այն զրբերուն վիճակին վրայ ընդհանրապէս :

Արդի մեր բաղմաթիւ բարբառներուն մէջ է, է և ո, օ զրբերուն տարբերութիւնը առհասարակ կորուած է. այնպէս որ այժմ երկուքն ալ հաւասարապէս կը համապատասխանեն եւրոպական օ, օ ձայններուն, որոնք սովորաբար կը ներկայացնեն հայերէն է և օ տառերով՝ շիթութեան և թիւրիմացութեան տեղիք չտալու համար : Բայց հարաւային Հայաստանի արդի մի քանի բարբառներուն մէջ այս սովորական և աւելի հասարակաց օ, օ (է, օ) ձայններուն դէմ կան ուրիշ երկու երկբարբառներ, զորս սովորութիւն է ներ-